

***Polska — Stolica Apostolska. Poland and the Holy See*, red. Wojciech Biliński, Warszawa 2019**

Setna rocznica odnowienia stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Stolicą Apostolską została upamiętniona przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP wspólnie wydaną publikacją albumową przygotowaną pod redakcją Wojciecha Bilińskiego. Książka jest adresowana nie tylko do czytelnika polskiego, ale także do szerokiej społeczności międzynarodowej, czego wyrazem jest jej wydanie w dwóch równoległych wersjach językowych, polskiej i angielskiej¹. Dodatkowym gestem w stronę czytelników z Watykanu są streszczenia rozdziałów książki przetłumaczone na język włoski.

Wprowadzenie w problematykę książki zawiera słowo „Od redaktorów”, po którym zamieszczono wstęp autorstwa Jacka Czaputowicza, ministra spraw zagranicznych RP, co podkreśla wagę przywiązywaną przez MSZ do polsko-watykańskich stosunków dyplomatycznych. Ich odnowienie przed stu laty było możliwe po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Głównym powodem przygotowania tej edycji było więc stulecie wspomnianych relacji, ale pamiętać trzeba, że w 2019 r. przypadał jeszcze jeden, skromniejszy jubileusz, którym była 30. rocznica odzyskania przez Polskę suwerenności i będące jej konsekwencją wznowienie relacji polsko-watykańskich na najwyższym szczeblu państwowym, co nastąpiło za pontyfikatu Papieża-Polaka — Jana Pawła II. Zasadniczą część publikacji stanowi dziewięć rozdziałów tematycznych, w których przedstawiono ponad tysiącletnie dzieje stosunków Polski ze Stolicą Apostolską. Autorami tekstów są znawcy problematyki — historycy, archiwiści i dyplomaci, zajmujący się dziejami Kościoła, ale także mający za sobą kwerendy archiwalne i biblioteczne w zbiorach watykańskich, edycje dokumentów papieskich do dziejów Kościoła polskiego², nuncjatury apostolskiej³, bądź też doświadczenie w służbie dyplo-

¹ *Polska — Stolica Apostolska. Z dziejów wzajemnych relacji w 100. rocznicę odnowienia stosunków dyplomatycznych. Poland and the Holy See. A History of Bilateral Ties on the 100th Anniversary of Renewed Diplomatic Relations*, red. W. Biliński, współpraca P. Seremak, H. Wajs, Warszawa 2019, ss. 398.

² Hubert Wajs brał udział w kwerendzie i edycji źródeł *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, t. 4: 1417–1431, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, H. Wajs, Romae-Lublini 1992; t. 5: 1431–1449, cooperantibus M. Kowalczyk, A. Wajs, H. Wajs, Romae-Lublin 1995.

³ Spośród autorów książki wydawcami źródeł publikowanych w ramach serii *Akta Nuncjatury Apostolskiej w Polsce* byli: Wojciech Biliński (wydał tom dokumentów z czasów nuncjusza Honorata Viscontiego), bp Jan Kopiec (samodzielnie wydał sześć tomów akt z czasów nuncjusza Juliusza Piazzzy i Mikołaja Spinoli, a ponadto dwa tomy — wspólnie z Józefem Gierowskim — akt z czasów nuncjusza Benedykta Odescalchi-Erby) i Stanisław Wilk SDB, wydawca siedmiu tomów akt nuncjatury Achillesa Rattiego; zob. *Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. 24: *Honoratus Visconti (1630–1636)*, vol. 1: (20 IV 1630–26 VII 1631), ed. A. Biliński, Romae 1992; t. 41: *Iulius Piazza (1706–1708)*, vol. 1–3, ed. I. Kopiec, Romae 1991, 1997–1998; t. 42: *Nicolaus Spinola (1707–1712)*, vol. 1–3, ed. I. Kopiec, Romae 2002, Cracoviae 2007–2014; t. 43: *Benedictus Odescalchi-Erba (1711–1713)*, vol. 1–2, collegit et paravit I. A. Gierowski, ed. I. Kopiec, Cracoviae 2009–2011; t. 57: *Achilles Ratti (1918–1921)*, vol. 1–7, ed. S. Wilk, Romae 1995–2003.

matycznej⁴, w tym w ambasadzie polskiej przy Stolicy Apostolskiej w Rzymie⁵. W końcowej części książki zamieszczono bogato ilustrowany aneks (s. 361–389) zawierający opracowania map oraz skany dokumentów, pieczęci i eksponatów muzealnych, po którym umieszczono wykaz wybranej literatury (s. 390–393) i spis proveniencji źródeł ilustracji (s. 394–397). Te ostatnie odgrywają w książce niepomiaralną rolę, nie tylko ilustrując teksty rozdziałów tematycznych, ale też uzupełniając ich treść, wzbogacając ją nowymi elementami zamieszczanymi w podpisach pod zdjęciami, niekiedy bardzo rozbudowanymi (zob. s. 383). Na uznanie zasługuje nie tylko profesjonalny wybór ilustracji przez redaktorów książki, ale też jej piękna oprawa graficzna autorstwa Jacka Koteli. W książce zamieszczono 555 ilustracji: dokumentów archiwalnych, druków, map, pieczęci, rysunków i ikonografii malarskiej oraz fotografii. Pochodzą one ze zbiorów polskich: archiwów państwowych (AAN, AGAD, NAC) i kościelnych (Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Archiwum Jasnogórskie), archiwów MSZ (Archiwum MSZ, Archiwum Protokołu Dyplomatycznego MSZ i Archiwum Departamentu Prawno-Traktatowego MSZ), bibliotek naukowych (Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu) i muzeów (Muzeum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Zamek Królewski w Warszawie, muzea narodowe w Krakowie, Warszawie i we Wrocławiu) oraz z archiwów i bibliotek zagranicznych: z Londynu (Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego), Rzymu (Archiwum Kościoła i Hospicjum św. Stanisława, Papieski Instytut Studiów Kościelnych, Parafia Bazyliki św. Pankracego za Murami, Polski Instytut Historyczny), Watykanu (Biblioteka Apostolica Vaticana) i Wiednia (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), a także ze zbiorów prywatnych.

Panoramę pierwszych pięciu stuleci chrześcijaństwa w Polsce i jej stosunków ze Stolicą Apostolską nakreślił Hubert Wajs (AGAD), autor I rozdziału książki⁶. W tekście uwagę zwraca omówienie kontekstu powstania najstarszego źródła dyplomatycznego Polski w jej kontaktach ze Stolicą Apostolską, jakim był tak zwany dokument *Dagome iudex* przypisywany księciu Mieszkowi I. Do naszych czasów w Bibliotece Watykańskiej zachowało się streszczenie kopii tego dokumentu, którego ilustracja została dobrze wyeksponowana w książce. W rozdziale tym przekrojowo omówiono najważniejsze wątki relacji Polski ze Stolicą Apostolską zachodzących od X do XV w. Wydaje się jednak, że zabrakło prezentacji zagadnień związanych z działalnością legatów papieskich (na s. 25 jest wzmianka o legatach, zamieszczona przy okazji omawiania działalności kolektorów papieskich), w kontekście ich roli we wprowadzaniu w diecezjach polskich postanowień powszechnej

⁴ Marek Pernal w 1993 r. był członkiem delegacji rządu polskiego do spraw negocjacji warunków konkordatu ze Stolicą Apostolską

⁵ Wojciech Biliński był radcą w ambasadzie polskiej przy Stolicy Apostolskiej, a w latach 1994–1995 kierował ambasadą polską w randze *chargé d'affaires*.

⁶ H. Wajs, *Polonia et Sedes Apostolica. Relacje polityczne, religijne i dyplomatyczne od X do XV wieku* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 12–54; tenże, *Polonia et Sedes Apostolica. Political, religious and diplomatic relations from the 10th to the 15th century* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 13–54; tenże, *Polonia et Sedes Apostolica. Rapporti politici, religiosi e diplomatici dal X al XV secolo* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 55.

reformy Kościoła przyjętej na IV Soborze Laterańskim w 1215 r. (wzmianka o soborze jest na s. 22). W uzupełnieniu warto dodać, że w XIII wieku Stolica Apostolska nadal dostrzegała potrzebę chrystianizacji ludów zamieszkujących młode chrześcijańskie państwa środkowej Europy. Dlatego papież wysyłał tam swych legatów, którzy zwoływali synody mające na celu zaprowadzanie reform w całych prowincjach kościelnych. Tego rodzaju synody legackie w latach 1248, 1262 i 1267 odbyły się we Wrocławiu, a ich postanowienia obowiązywały nie tylko w diecezjach należących do metropolii gnieźnieńskiej, ale też na Pomorzu i w Prusach. Szczególne znaczenie dla Kościoła polskiego miały postanowienia synodu odbytego w 1279 r. w Budzie na Węgrzech. Obradował on pod przewodnictwem Filipa, biskupa Fermo, legata papieża Mikołaja III uppełnomocnionego do misji na Węgrzech, Dalmacji, Chorwacji, Hercegowinie, Serbii, a także w Polsce, na Rusi Halicko-Włodzimierskiej i w kraju Połowców, którzy dzięki jego staraniom przyjęli chrzest. Legacja Filipa z Fermo należała do najważniejszych przedsięwzięć Stolicy Apostolskiej podjętych w 2. połowie XIII w. Statuty synodu w Budzie obowiązywały w diecezjach węgierskich i polskich. Dzięki nim zreformowano prawo kanoniczne i upowszechniono program nauczania wiernych. Proboszczów zobligowano do katechizacji parafian, głoszenia kazań i upowszechniania życia sakramentalnego. Kapłani mieli nauczać podstawowych prawd wiary, przekazując ludowi wiedzę o tajemnicy Trójcy Św., Wcieleniu, męce i zmartwychwstaniu Chrystusa oraz zesłaniu Ducha Św. Podczas niedzielnych mszy św. wspólnie odmawiano Modlitwę Pańską (*Ojcze nasz*), Pozdrowienie anielskie (*Zdrowaś Maryjo*) i Credo (*Wierzę w Boga*). Wiele miejsca poświęcono upowszechnieniu wiedzy dogmatycznej i liturgicznej o sakramentach. Wobec braku podręczników teologicznych biskup Filip nakazał kapłanom, by posługiwali się manualami z ujednoczonym opisem sakramentów. Z uwagi na powszechne zagrożenie śmiercią szczególne znaczenie miało upowszechnienie wśród świeckich, także wśród dzieci, znajomości formuły udzielenia chrztu, którą w nagłych przypadkach mogli oni wypowiadać po łacinie lub w języku narodowym. Dopiero po ustaniu zagrożenia życia sakrament miał być powtórzony przez kapłana przy kościelnej chrzcielnicy, z użyciem soli, namaszczenia uszu i formułą nadania imienia. Synod biskupa Filipa ukształtował też obrzędy pozostałych sakramentów, które w niemal niezmienionej postaci są nam znane współcześnie. Wprowadzono zwyczaj spowiedzi usznej, przypomniano o obowiązku zawierania ślubu w obliczu Kościoła, czyli przed kapłanem w świątyni, a nie podczas prywatnej uroczystości rodzinnej. Filip nakazał też kapłanom, aby nie nakładali pokuty podczas ostatniego namaszczenia, bo mogła ona jedynie wzmacniać cierpienia chorych w obliczu spodziewanej śmierci. Synod z 1279 r. wprowadził w Polsce zasadę szafarstwa sakramentów zgodnie z przynależnością parafialną wiernych, co oznaczało obowiązek uczęszczania na msze tylko do własnego kościoła parafialnego i przyjmowania w nim sakramentów. Część legacji biskup Filip spędził na ziemiach polskich, wpływając na zakończenie długoletniego wakatu na katedrze arcybiskupiej w Gnieźnie oraz rozstrzygając konflikt księcia Henryka IV Probusa z biskupem wrocławskim Tomaszem Zarembą, dążącym do uniezależnienia Kościoła od władzy świeckiej. Mniej znanym epizodem jest wsparcie udzielone przez legata Filipa dla klasztoru cystersów w Koprzywnicy, rozwijającego się wraz z miastem po zniszczeniach najazdu mongolskiego. Pamiątką tej protekcji jest — przechowywany w AGAD — dokument Filipa z Fermo wydany w Budzie 1 VII 1279 r. dla opata i klasztoru koprzywnickiego, w którym

legat papieski potwierdził ich prawa do pobierania dziesięcin z okolicznych wsi⁷. W omawianym rozdziale znalazła się nieścisłość dotycząca Wacława III. Ten nie mógł być koronowany w 1305 r. na polskiego króla (s. 25, 33), choć używał tego tytułu, bo 4 VIII 1306 r. został zamordowany w Ołomuńcu, gdy zmierzał do Polski między innymi w celu odbycia obrzędów koronacyjnych.

Przekrojowy tekst (rozdział II) przedstawiający działalność nuncjuszy apostolskich w Polsce i Wielkim Księstwie Litewskim, a następnie w polsko-litewskiej Rzeczypospolitej, napisał bp Jan Kopiec (Uniwersytet Opolski)⁸. Autor skupił się na ukazaniu wieloaspektowych kontaktów z Kościołem katolickim obrządku łacińskiego, niemal zupełnie pomijając zagadnienia dotyczące innych obrządków tego wyznania. Zaledwie w pojedynczych wzmiankach wspomniana została unia z Ormianami (s. 69) i Kościołem prawosławnym, przy czym do tego ostatniego odnoszą się ogólne informacje zarówno o Kościele unickim w Rzeczypospolitej (s. 90, 92, 93), jak też o planach Stolicy Apostolskiej dotyczących unii z prawosławiem w Moskwie (s. 91). Wątpliwe jest stwierdzenie, że pojawienie się unii było dla nuncjuszy nowością powodującą konieczność uczenia się mozaiki religijnej w Rzeczypospolitej⁹, różnorodność ta nie była bowiem niczym nowym, ani krótkotrwałym, mogli więc zapoznać się z nią o wiele wcześniej i przygotować do polskiej specyfiki swych następców. Warto więc przypomnieć, że katolicy obrządku greckiego w XVI stuleciu byli nadal obecni w południowej Italii i na Sycylii. Ostatnie ich biskupstwo (w Agrigento) zostało zlikwidowane w 1566 r. przez papieża Piusa V, który na fali reformy trydenckiej dążył do ujednoczenia katolicyzmu wyłącznie w ramach obrządku łacińskiego, a w 1595 r. papież Klemens VIII (wcześniej Hipolit Aldobrandini, w latach 1588–1589 legat i nuncjusz apostolski w Polsce) zabronił włoskim Grekom używania liturgii wschodniej, nakazując im dostosowanie się do obrządku łacińskiego¹⁰. Sama unia z Kościołem prawosławnym nie była dla Stolicy Apostolskiej i jej przedstawicieli niczym nowym. Świadczą o tym wielowiekowe dążenia do zawarcia kolejnych unii kościelnych podejmowane na soborach w Lyonie (1274) i Florencji (1439). Trudno więc przypuszczać, by przedstawiciele papieża wysyłani do Polski nie byli odpowiednio przygotowani do pełnienia swej misji, zarówno ze względu na wagę poświęcaną przez papieży sprawom Kościoła ruskiego¹¹, jak też zalew informacji płynących do

⁷ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 2172.

⁸ J. Kopiec, *Nuncjusze apostolscy w państwie polsko-litewskim od XVI do XVIII wieku* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 56–98; tenże, *Apostolic nuncios in the Polish-Lithuanian Commonwealth from the 16th to the 18th century* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 57–98; tenże, *Nunzi apostolici nella Confederazione polacco-lituana dal XVI al XVIII secolo* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 99.

⁹ „Wśród problemów wewnętrznych Kościoła w Polsce pewne zaskoczenie dla nuncjuszy stanowiła skomplikowana sytuacja Kościoła unickiego, która była dla nich zupełnie obca, z uwagi na brak porównania, zarówno z Italią, jak również z Europą zachodnią, gdzie wcześniej sprawowali misje. Problem unii oraz sytuacja prawosławnych następców im wielu trudności w rozeznaniu całokształtu mozaiki wyznaniowej”. J. Kopiec, *Nuncjusze*, s. 92.

¹⁰ A. Jobert, *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*, przekład E. Sękowska, Warszawa 1994, s. 234, 247.

¹¹ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, ed. A.G. Welykyj, vol. 1–2, Romae 1953–1954; *Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarussiae (1650–1850)*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–2, Romae 1963–1965.

Stolicy Apostolskiej nie tylko podczas przygotowań do zawarcia unii brzeskiej¹², ale także później na bieżąco informujących papieża i dykasterie apostolskie¹³ o specyfice, ważniejszych wydarzeniach¹⁴ i problemach Kościoła unickiego¹⁵, w obszernej korespondencji nadsyłanej przez metropolitów kijowskich¹⁶ i biskupów unickich¹⁷. A zatem tak powierzchowne ukazanie problematyki dotyczącej Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej w działalności nuncjuszy zasługuje na poważniejsze potraktowanie. O ich zaangażowaniu w sprawy Kościoła Wschodniego w Polsce świadczy obszerna dokumentacja archiwalna, wydana drukiem przez środowisko naukowe bazylianów w Rzymie¹⁸. Nuncjusze mieli wpływ na zawarcie unii kościelnych w Rzymie (1595) i w Brześciu (1596), a w XVII stuleciu wspierali Kościół unicki w Rzeczypospolitej, co szczególnego wymiaru nabrało w czasach króla Jana III, który nominował na biskupów prawosławnych kandydatów, którzy potajemnie przystąpili do unii. Realizacja tej długofalowej polityki została zwieńczona sukcesem w latach 1691–1715, gdy oficjalnie na unię przeszły kolejno diecezje: przemyska, lwowska, łucka i metropolitalna kijowska.

Rozdział III książki, autorstwa jej redaktora — Wojciecha Bilińskiego (MSZ), zapoznaje czytelnika ze złożonością funkcji sprawowanych przez przedstawicieli reprezentujących interesy państwa polsko-litewskiego w Rzymie¹⁹. Byli nimi tak zwani protektorzy Polski, czyli kardynałowie kurialni, często mający za sobą doświadczenia zdobyte podczas misji nuncjusza w Polsce, do których obowiązków należało reprezentowanie interesów Rzeczypospolitej, w tym sprawowanie opieki nad posłami polskimi przybywającymi do Rzymu. Za swe starania byli opłacani lub obdarzani przez króla uposażeniem bogatych opactw. Co zrozumiałe, taka forma reprezentacji dyplomatycznej nie mogła w pełni pilnować interesów Polski, kardynałowie protektorzy musieli bowiem przede wszystkim wypełniać polecenia Stolicy Apostolskiej, z drugiej zaś strony z reguły zachowywali w swej pamięci to, że dzięki polskim królom uzyskiwali kardynalskie kapelusze. Do najwybitniejszych protektorów Polski należał kardynał Alessandro Farnese,

¹² *Documenta Unionis Berestensis eiusque Auctorum (1590–1600)*, ed. A. G. Welykyj, Romae 1970.

¹³ *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantia*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–5, Romae 1953–1955; *Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantia*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–7, Romae 1954–1957; *Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantes*, ed. A. G. Welykyj, E. Kaminskyj, vol. 1–2, Romae 1956–1957.

¹⁴ *S. Josaphat Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–3, Romae 1952–1967.

¹⁵ *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjæ*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–3, Romae 1960–1965.

¹⁶ *Epistolae Metropolitanarum, Archiepiscoporum et Episcoporum*, ed. T. Haluščynskij, A. G. Welykyj, vol. 1–9, Romae 1956–1980.

¹⁷ *Litterae Episcoporum Historiam Ucrainae Illustrantes (1600–1900)*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–5, Romae 1972–1981.

¹⁸ *Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550–1850)*, ed. A.G. Welykyj, vol. 1–14, Romae 1959–1977.

¹⁹ W. Biliński, *Przedstawiciele państwa polsko-litewskiego przy Stolicy Apostolskiej w XVI–XVIII wieku* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 100–138; tenże, *Representatives of the Polish-Lithuanian Commonwealth at the Holy See in the 16th to the 18th century* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 101–138; tenże, *Rappresentanti della Confederazione polacco-lituana presso la Sante Sede nei secoli XVI–XVIII* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 139.

który uzyskał tę funkcję z rekomendacji Marcina Kromera, wówczas sekretarza królewskiego, pełniąc ją w latach 1544–1589. Zaslugą kardynała Farnese była inicjatywa utworzenia stałej nuncjatury w Polsce. W rozdziale tym przedstawione zostały ponadto sprawy związane z obecnością dyplomatów polskich w Stolicy Apostolskiej. Były to zarówno poselstwa obediencyjne wysyłane do papieża przez kolejnych władców zasiadających na polskim tronie lub też po rozpoczęciu pontyfikatu przez nowego papieża, jak również okazjonalne poselstwa wysyłane w celu przekazania informacji szczególnej wagi. Najbardziej znanym poselstwem polskim do Rzymu — z uwagi na towarzyszący mu przepych — była misja Jerzego Ossolińskiego z 1633 r., który w imieniu króla Władysława IV miał uzyskać przychyłność Urbana VIII dla królewskiej polityki wyznaniowej opartej na zasadach tolerancji religijnej. Ossoliński miał ponadto poinformować papieża o planach porozumienia z Kościołem prawosławnym w Rzeczypospolitej. Mniej znana jest misja Erazma Ciołka wysłanego w 1500 r. przez Aleksandra Jagiellończyka do papieża Aleksandra VI z prośbą o akceptację planów krucjaty antytureckiej oraz unii z Kościołem prawosławnym. Kontakty dyplomatyczne Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską skomplikowały się za panowania królów z dynastii Wettynów, kiedy jej politykę zagraniczną związane z polityką Saksonii. Odnowienie polskiej służby zagranicznej nastąpiło za panowania Stanisława Augusta. W 1766 r. przedstawicielem dyplomatycznym przy Stolicy Apostolskiej został Tomasso Antici, początkowo w randze *chargé d'affaires*, a od 1768 r. ministra pełnomocnego. Swą misję pełnił do końca istnienia I Rzeczypospolitej w 1795 r.

Zagadnienia relacji Stolicy Apostolskiej z Polakami i polską emigracją w okresie braku niepodległości omówił w rozdziale IV Andrzej Szwarz (Uniwersytet Warszawski)²⁰. Autor przedstawił w nim podobieństwa i różnice w traktowaniu Kościoła katolickiego na ziemiach polskich podzielonych przez państwa zaborcze — prawosławną Rosję, protestanckie Prusy i katolicką Austrię. Polityka Stolicy Apostolskiej w tym czasie miała na celu ochronę katolicyzmu na terenach zajętych przez państwa innowiercze (a w okresie józefinizmu także w Austrii). W wielu przypadkach interesy papieżstwa chroniącego katolicyzm były zbieżne z polskimi dążeniami niepodległościowymi. Jednak nie było to regułą, o czym świadczy prorusyjska polityka Stolicy Apostolskiej po powstaniu listopadowym błędnie potraktowanym jako jeden z licznych w Europie ruchów rewolucyjnych, czy też proaustriackie stanowisko w sprawie aneksji Wolnego Miasta Krakowa, a później — w początkowym okresie I wojny światowej (do 1917 r.) — wspieranie katolickiej Austrii wbrew polskim dążeniom niepodległościowym i narzucanie austro-polskiej koncepcji politycznej. Autor zajmując przedstawiając te złożone zagadnienia nie ustrzegł się dwóch błędów. Pierwszy dotyczy daty likwidacji Kościoła unickiego (greckokatolickiego) na ziemiach byłego Królestwa Polskiego. Unia w diecezji chełmskiej została zlikwidowana 18 II 1875 r. (a nie już w 1874 r. — zob. s. 147). Druga nieścisłość dotyczy narodowości kanonizowanego

²⁰ A. Szwarz, *Stolica Apostolska wobec ziem polskich i polskiej emigracji niepodległościowej w latach 1795–1918* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 140–184; tenże, *The Holy See, Polish lands, and the pro-independence emigration in 1795–1918* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 141–184; tenże, *La Sante Sede di fronte ai territori polacchi e all'emigrazione indipendentista polacca negli anni 1795–1918* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 185.

w 1867 r. „polskiego XVII-wiecznego abp. Jozafata Kuncewicza” (s. 179). Warto w tym miejscu przypomnieć, że Iwan Kuncewicz był synem prawosławnego mieszczanina Hawryła Kunczyca z Włodzimierza na Wołyniu. Pod wpływem jezuitów porzucił prawosławie i przyjął katolicyzm w obrządku greckim. Wstąpił do monasteru bazylikańskiego w Wilnie. Jako unicki arcybiskup połocki został zamordowany w 1623 r. przez prawosławnych mieszkańców Witebska podczas toczzonego z nimi konfliktu religijnego. W 1643 r. Kuncewicz został beatyfikowany, a w 1867 r. kanonizowany i czczony w Kościele katolickim. Jego kult był szczególnie ważny na ziemiach polskich, gdzie okoliczności śmierci św. Jozafata Kuncewicza stały się okazją do manifestowania uczuć religijno-patriotycznych.

W rozdziale V, autorstwa Stanisława Wilka SDB (KUL), scharakteryzowani zostali przedstawiciele Stolicy Apostolskiej w Polsce w latach II Rzeczypospolitej oraz w okresie, gdy rząd polski przebywał na emigracji podczas II wojny światowej i w pierwszych latach zimnej wojny²¹. Wprawdzie w tytule rozdziału znalazła się początkowa data 1919 (nawiązanie oficjalnych stosunków dyplomatycznych), to jednak narracja artykułu słusznie cofa się do roku 1918 r. i przedstawia złożoną sytuację dyplomatyczną jeszcze w warunkach funkcjonowania Rady Regencyjnej. Podkreślono kluczową rolę w unormowaniu relacji polsko-watykańskich jaką odegrał Achilles Ratti, początkowo przedstawiciel dyplomatyczny Stolicy Apostolskiej, a wkrótce pierwszy nuncjusz apostolski w II Rzeczypospolitej. Kariera duchowna i dyplomatyczna tego prefekta Biblioteki Watykańskiej była silnie związana z misją w Polsce. Wyznaczony do niej został mianowany wizytatorem apostolskim (25 IV 1918), a następnie nuncjuszem (6 VI 1919). Pełnienie tej zaszczytnej funkcji wymagało posiadania odpowiedniej tytulatury, dlatego Ratti został mianowany tytularnym arcybiskupem Nafpaktos (Lepantu). Tytuł ten niekiedy jest powodem omyłek dotyczących stanowiska Rattiego, której nie ustrzegli się też redaktorzy książki. Sugerując się adnotacją widoczną na planie rozmieszczenia uczestników mszy konsekracyjnej Rattiego, nazwali ją „Planem usadowienia uczestników mszy św. podczas konsekracji nuncjusza apostolskiego Achillesa Rattiego na arcybiskupa w bazylice Archikatedralnej św. Jana Chrzciciela w Warszawie (28 października 1919)”²². A tymczasem Ratti nominację biskupią uzyskał 3 VI 1919 r., sama konsekracja na biskupa miała zaś miejsce podczas wspomnianej uroczystości w archikatedrze warszawskiej odbytej 28 X 1919 r. Nuncjusz apostolski sakrę biskupią otrzymał z rąk arcybiskupa warszawskiego Aleksandra Kakowskiego, któremu jako koncelebransi towarzyszyli biskup przemyski Józef Sebastian Pelczar i biskup wrocławski Stanisław Zdzitowiecki. Dopiero po zakończeniu misji dyplomatycznej w Polsce Achilles Ratti został arcybiskupem — metropolitą Mediolanu (1921), a wkrótce potem biskupem Rzymu, znanym

²¹ S. Wilk, *Przedstawiciele Stolicy Apostolskiej przy rządzie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1953* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 186–224; tenże, *Holy See representatives to the Polish government between 1919 and 1953* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 187–224; tenże, *Rappresentanti della Sante Sede presso il governo della Repubblica di Polonia negli anni 1919–1953* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 225.

²² *Polska — Stolica Apostolska*, s. 199 (il. nr 288). Adnotacja na dokumencie: „Plan prezbiterium i zagrodzonej części nawy katedry warszawskiej z rozmieszczeniem osób urzędowych na ceremonii konsekracji J.E.X. Achillesa Ratti nuncjusza apostolskiego na arcybiskupa Lepantu 28 X 1919”.

pod papieskim imieniem Piusa XI (1922–1939). Autor omawianego rozdziału nie ustrzegł się drobnych omyłek i nieścisłości. Katolicyzm nie jest religią („przyznanie religii katolickiej charakteru religii państwowej” — s. 196), ale jednym z wyznań religii chrześcijańskiej; nie oparł się magii języka źródeł pisząc o fakultetach, zamiast o wydziałach uniwersyteckich („fakultetów teologicznych na uniwersytetach” — s. 196); powielił częsty błąd polegający na traktowaniu jednego z imion premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego za część nazwiska („Felicjan Sławoj-Składkowski” — s. 213); a wreszcie wpadł w pułapkę „gdybania”, spekulując na temat opinii Augusta Hlonda o nuncjuszu Lorenzo Laurim („Prawdopodobnie jego [Kakowskiego] zdanie podzielał także kard. August Hlond” — s. 206).

Wojciech Biliński jest autorem jeszcze jednego rozdziału (VI), przedstawiającego drugą stronę relacji dyplomatycznych z Watykanem, a mianowicie działalność przedstawicieli II Rzeczypospolitej przy Stolicy Apostolskiej w latach 1919–1939²³. Kontynuacją tej problematyki jest rozdział VII, pióra Piotra Same-reka (MSZ), w którym scharakteryzowana została dyplomacja polskiego rządu na uchodźstwie wobec Stolicy Apostolskiej w latach 1939–1976²⁴. Autor słusznie podkreślił, że po II wojnie światowej, aż do 1972 r. Stolica Apostolska była głównym, a z czasem jedynym partnerem dyplomatycznym rządu polskiego na emigracji. Omawiając te zagadnienia wyeksponowano szczególną rolę ambasadora polskiego Kazimierza Papéeego, który swą misję rozpoczął w lipcu 1939 r. O ile data rozpoczęcia pracy ambasadora Papéeego nie budzi wątpliwości, to już jej zakończenie wyznaczają różne daty. Dla Stolicy Apostolskiej jego misja zakończyła się w 1958 r., wraz ze śmiercią papieża Piusa XII, ponieważ z powodu zawilości dyplomatycznych nie złożył listów uwierzytelniających nowemu papieżowi Janowi XXIII. O problemach tych dobrze wiedziano w Watykanie, dlatego Papéee później był tytułowany administratorem spraw polskich i uznawany za przedstawiciela polskiego rządu emigracyjnego aż do 1972 r., czyli do czasu nawiązania przez Stolicę Apostolską stosunków dyplomatycznych z PRL. Natomiast rząd na uchodźstwie uznawał Papéeego za swego ambasadora w Watykanie aż do decyzji o jego odwołaniu w 1976 r. Ambasador zmarł 19 I 1979 r., wkrótce po wybraniu papieżem kardynała Karola Wojtyły. Interesującym uzupełnieniem tekstu rozdziału są ilustracje z rysunkami autorstwa sekretarza ambasady polskiej Leona Siemiradzkiego (syna słynnego malarza Henryka Siemiradzkiego), przedstawiające karykaturę szwajcarskiego gwardzisty (nr 385) oraz szkice kopuły bazyliki św. Piotra (nr 391) i hospicjum św. Marty, w którym w latach 1940–1944 mieściła się siedziba ambasady polskiej (nr 388).

Skomplikowane relacje Stolicy Apostolskiej z władzami PRL w latach 1945–1989 przedstawia rozdział VIII autorstwa Pawła Wójcika SVD (Papieski

²³ W. Biliński, *Przedstawiciele Polski przy Stolicy Apostolskiej w latach 1919–1939* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 226–262; tenże, *Representatives of Poland to the Holy See in 1919–1939* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 227–262; tenże, *Rappresentanti della Polonia presso la Santa Sede negli anni 1919–1939* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 263.

²⁴ P. Samerek, *Dyplomacja rządu II RP na uchodźstwie wobec Stolicy Apostolskiej w latach 1939–1976* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 264–298; tenże, *Diplomacy of the Government-in-Exile of the Second Polish Republic towards the Holy See in 1939–1976* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 265–298; tenże, *Diplomazia del Governo della Seconda Repubblica di Polonia in esilio nei confronti della Santa Sede negli anni 1939–1976* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 299.

Uniwersytet Gregoriański w Rzymie)²⁵. Trudne warunki funkcjonowania Kościoła katolickiego za żelazną kurtyną wymagały od Stolicy Apostolskiej podjęcia nadzwyczajnych działań, wyrazem czego było scedowanie na prymasów Polski specjalnych prerogatyw (*facultates specialissimae*). W okresie tym szczególnie pozycję w Kościele polskim odgrywał kardynał Stefan Wyszyński — prymas tyśiąclecia. Normalizacja stosunków dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej z PRL nastąpiła w 1972 r. Wiązało się to z ważnym dla Polski uznaniem na arenie międzynarodowej jej granicy zachodniej i północnej, czego konsekwencją było utworzenie na tak zwanych ziemiach odzyskanych regularnej struktury diecezjalnej. Stosunki PRL z Watykanem, choć trudne, były ewenementem w całym bloku komunistycznym podporządkowanym Związkowi Sowieckiemu. W interesującym napisanym tekście znalazła się omyłka dotycząca nazwania wyznania katolickiego religią („prawa religii katolickiej” — s. 306).

Przegląd relacji dyplomatycznych Polski ze Stolicą Apostolską kończy rozdział IX, w którym Marek Pernal (MSZ) przedstawił najnowsze dzieje tych stosunków (po roku 1989)²⁶. W końcowej części książki zamieszczono Aneks z ilustracjami uzupełniającymi bogatą ikonografię towarzyszącą tekstom poszczególnych rozdziałów. Uwagę zwraca w nim mapa przedstawiająca trasy podróży dyplomatów polskich i papieskich odbywanych w XVI i XVII w. (s. 362–363), zdjęcia monet i medali okolicznościowych z wizerunkami królów i papieży (nr 525–535), rysunki kościołów rzymskich i pałaców papieskich (nr 543–545, 547).

Jak wspomniano, ważnym elementem książki jest jej bogata warstwa ilustracyjna uzupełniająca teksty rozdziałów tematycznych. Uznanie budzi szeroki dobór i zakres wykorzystanego materiału. Niekiedy jednak można odnieść wrażenie, że redaktorzy mieli problemy z dokonaniem selekcji ilustracji, przez co w natłoku licznych zdjęć najważniejszy przekaz niekiedy gubi się wśród wątków pobocznych, a czasem wręcz dublujących się motywów powtórzonych w kilku miejscach (nr 306 we fragmentach powtórzony w nr 314 i 317). Zdarzył się też błąd w podpisie polskim pod ilustracją nr 341 (powtórzono podpis spod ilustracji nr 339) przedstawiającą telegram zawiadamiający o wyborze kardynała Achillea Rattiego na papieża (podpis angielski jest poprawny). W niektórych miejscach nadmiar ilustracji utrudnia lekturę tekstu, przedzielonego kilkoma stronami zdjęć w połowie zdania (s. 25–33, 244–251, 251–257, 330–338), a nawet w przenoszonym wyrazie (s. 173–179, 215–218). Niektóre ilustracje, zwłaszcza przedstawiające dokumenty archiwalne, są tak małe, że odczytanie ich treści jest możliwe dopiero przy użyciu szkła powiększającego (nr 319, 327, 339, 356, 546). Wydaje się więc, że redaktorzy powinni bardziej zadbać o selekcję materiału ilustracyjnego, a grafik o jego jeszcze lepsze rozmieszczenie. Na koniec uwaga do układu graficznego zestawienia wykorzystanej literatury oraz wykazu proveniencji ilustracji. Zastosowane wcięcia akapitowe (zamiast wcięć tekstu i wysunięcia początkowego wersu)

²⁵ P. Wójcik, *Państwo — Kościół — Stolica Apostolska w latach 1945–1989* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 300–326; tenże, *State — Church — the Holy See in 1945–1989* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 301–326; tenże, *Stato — Chiesa — Santa Sede negli anni 1945–1989* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 327.

²⁶ M. Pernal, *Stosunki dyplomatyczne Polski i Stolicy Apostolskiej po 1989 roku* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 328–358; tenże, *Diplomatic relations between Poland and the Holy See after 1989* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 329–358; tenże, *Rapporti diplomatici tra la Polonia e la Santa Sede dopo il 1989* [w:] *Polska — Stolica Apostolska*, s. 359.

znacząco utrudniają odszukanie w tych wykazach zarówno autorów publikacji, jak też nazw instytucji, z których zbiorów pochodzą ilustracje.

Zgłoszone uwagi w niczym nie umniejszają wagi omawianej publikacji. Jest ona bardzo potrzebną i ważną pozycją, która wejdzie do kanonu podstawowych wydawnictw prezentujących dzieje stosunków dyplomatycznych Polski ze Stolicą Apostolską.

BIBLIOGRAFIA

AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 2172.

- Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. 24: *Honoratus Visconti (1630–1636)*, vol. 1: (20 IV 1630–26 VII 1631), ed. A. Biliński, Romae 1992; t. 41: *Iulius Piazza (1706–1708)*, vol. 1–3, ed. I. Kopiec, Romae 1991, 1997–1998; t. 42: *Nicolaus Spinola (1707–1712)*, vol. 1–3, ed. I. Kopiec, Romae 2002, Cracoviae 2007–2014; t. 43: *Benedictus Odescalchi-Erba (1711–1713)*, vol. 1–2, collegit et paravit I. A. Gierowski, ed. I. Kopiec, Cracoviae 2009–2011; t. 57: *Achilles Ratti (1918–1921)*, vol. 1–7, ed. S. Wilk, Romae 1995–2003.
- Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussae spectantia*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–5, Romae 1953–1955.
- Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarussae (1650–1850)*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–2, Romae 1963–1965.
- Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, t. 4: 1417–1431, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, H. Wajs, Romae-Lublini 1992; t. 5: 1431–1449, cooperantibus M. Kowalczyk, A. Wajs, H. Wajs, Romae-Lublin 1995.
- Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussae spectantes*, ed. A. G. Welykyj, E. Kaminskyj, vol. 1–2, Romae 1956–1957.
- Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, ed. A.G. Welykyj, vol. 1–2, Romae 1953–1954.
- Documenta Unionis Berestensis eiusque Auctorum (1590–1600)*, ed. A. G. Welykyj, Romae 1970.
- Epistolae Metropolitanarum, Archiepiscoporum et Episcoporum*, ed. T. Haluščynskyj, A. G. Welykyj, vol. 1–9, Romae 1956–1980.
- Litterae Episcoporum Historiam Ucrainae Illustrantes (1600–1900)*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–5, Romae 1972–1981.
- Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550–1850)*, ed. A.G. Welykyj, vol. 1–14, Romae 1959–1977.
- Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussae spectantia*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–7, Romae 1954–1957.
- S. Josaphat Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–3, Romae 1952–1967.
- Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarussae*, ed. A. G. Welykyj, vol. 1–3, Romae 1960–1965.

Jobert Ambroise, *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*, przekład E. Sękowska, Warszawa 1994.

Jacek Krochmal
(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)
<https://orcid.org/0000-0002-9048-1498>